

אזרחים שותקים: מדוע מפלגות זקנים (בישראל) לא ממריאות?

יעל ישי¹

מפלגות זקנים הן תופעה חריגה בנוף הפוליטי של הדמוקרטיה המערבית. אף שהזקנים זקוקים למדיניות מיטיבה ומיוחדת להם, אין הם מצליחים לגבש מפלגה, ממעטים לתמוך במפלגות המייצגות אותם וכמעט אינם נראים בזירה הפוליטית. מפלגותיהם לא "ממריאות". אמנם בישראל נחלה מפלגת הגמלאים (גיל) הצלחה אלקטורלית מרשימה, אבל היא לא האריכה ימים. התיאוריה של המפלגות הפוליטיות מצביעה על ארבעה גורמים המביאים להקמתן: חסר, מבנה הזדמנויות פוליטי, משאבים זמינים וזהות משותפת. אוכלוסיית הזקנים בישראל עונה על שלושה מהם: זקנים רבים סובלים מחסרים שונים, כלכליים, בריאותיים, חברתיים ואחרים, מהדרה ומדחיקה לשוליים. מבנה ההזדמנויות הפוליטי ייחודי מאוד לייסוד מפלגות חדשות – שיטת הבחירות היחסית, אחוז החסימה הנמוך, הפרקטיקה של הקמת רשימות מגזריות הרווחת בכל מערכת בחירות, ניידות מצביעים – והחיפוש אחר מנהיגות או רעיונות חדשים מקל על התהליך. בד בבד יכולים ארגוני גמלאים עתירי עוצמה וממון לסייע למפלגה פוליטית במשאבי אנוש וכסף. למרות כל אלה מפלגות זקנים לא ממריאות. ההסבר שהמאמר מציע הוא העדר הגורם הרביעי – זהות משותפת – היוצר "חסר זהות". חסר זה נוצר, כשיש קושי להזדהות עם קבוצת שייכות הסובלת מסטיגמה ומהדרה בגלל רתיעה ממאפייניה. הוא נפוץ בקרב זקנים המתכחשים לזקנה ומבקשים לא להזדהות עם הקבוצה שהם נמנים עימה.

מילות מפתח: מפלגות, זקנים, חסר, מבנה הזדמנויות, משאבים, חסר זהות

1 פרופסור אמריטה, בית הספר למדע המדינה, אוניברסיטת חיפה.

1. מבוא

מצבם של זקנים רבים אינו בטוב. הם סובלים ממחלות, מבדידות ולעיתים מחסרון כיס. בד בבד הם סובלים מאדישות, מאפליה, מקוצר רוח, המתבטאים, בין היתר, באלה: "ביחסם של צוותים רפואיים שנמנעים מפנייה אל האיש המבוגר ומעדיפים לשוחח מעל ראשו עם קרוביו; בנציגי המוסדות שמדברים עם הזקן בטון סכריני מתנשא כאל ילד מפגר; בתפיסה המחפירה הרואה בזקן מטרד פג תוקף" (מקובר-בליקוב, 2020). חרף זאת, זקנים נמנים עם האזרחים ה"שותקים" שקולם לא נשמע (Gest & Gray, 2015). הם לא פועלים בזירה הפוליטית, כדי לתקן עוולות אובייקטיביות וסובייקטיביות. שתיקה הוגדרה כאחת המחלות הקשות של הדמוקרטיה (Dye, Zeigler, & Schubert, 2012), כי היא גורמת להתעלמות הפוליטיקאים מהצרכים של אלה הזקוקים למדיניות מיטיבה. אזרחים שותקים הם אלה שנוכחותם בזירה הפוליטית דלה. הם מצביעים פחות ומפגינים פחות מאשר בעלי הקול, ונמנעים מפעילות גם בזירות אחרות של הפוליטיקה (Gest & Gray, 2017). רמת החשיפה הציבורית שלהם בתקשורת מצומצמת. שלא כמו קבוצות חלשות אחרות, כגון מיעוטים או נכים, אין הם נוטים למחות ולהפגין בראש חוצות.

הביטוי המרכזי של השתיקה הוא העדר ייצוג פוליטי. כפי שנראה להלן, מפלגות זקנים הן תופעה נדירה בנוף הפוליטי של המדינות הדמוקרטיות. חלק ממצוקות הזקנים אישיות, וניתן (ומומלץ) לפתור אותן במסגרת יחסים חברתיים ומשפחתיים, אך חלקן מחייבות את המדינה להקצות משאבים ולקבוע נורמות והסדרים, באמצעות הסוכנים הראשיים של התהליך הפוליטי – מפלגות פוליטיות.

מעמדן של המפלגות אינו איתן כשהיה. מחקרים מעידים על פיחות במספר החברים ועל ירידה בנאמנות ארוכת טווח למפלגה מסוימת (Fatke, 2014; Wattenberg, 2002). אף על פי כן, למפלגות יש חשיבות רבה בקידום מעמדן של קבוצות חברתיות, במיוחד של אלה שחבריהן סובלים מחסרים כלכליים ומאי הכרה בצרכים הנובעים מזהות מובחנת (Dalton & Wattenberg, 2002; Fraser, 1995).

בספרות המחקר יש שתי גישות המתייחסות לתפקיד הייצוגי שממלאות המפלגות: האחת מתארת ייצוג המבוסס על רעיונות, כשהנציג והמיוצג מחזיקים בדעות דומות; האחרת מצביעה על ייצוג סוציולוגי (המכונה גם "ייצוג כנוכחות"), הנשען על מאפייניהם החברתיים של הנציגים. ייצוג זה מחייב דמיון חברתי בין אלה המשמשים שליחי המפלגה במוסדות הנבחרים לבין הבוחרים. בבסיסה של גישה זו ניצבת ההשקפה שרק זהותם ומאפייניהם של הנציגים, ולא פעולותיהם או דעותיהם, קובעים את מהות הייצוג. מחקר על ייצוג להט"בים בפרלמנטים העיד על עלייה בולטת בחוקים תומכי שוויון על בסיס נטייה מינית (Reynolds, 2013). על סמך ממצא זה ראוי שנשים ייצגו נשים, שערבים ייצגו ערבים ושחרדים ייצגו חרדים (שפירא, קניג, פרידברג ואיצקוביץ-מלכה, 2013). לרשימה זו ראוי להוסיף גם את הזקנים.

על פניו, זקנים הם חוליה חלשה בחברה, ולכן הקמת מפלגה חזקה ומבוססת נמצאת לכאורה בתחתית סולם העדיפויות שלהם. ואולם גיל הפרישה הנמוך יחסית, העלייה בתוחלת החיים, הזינוק ברמת החיים במדינות המפותחות והתפתחות הפוליטיקה הזהותית יצרו שכבה של אזרחים ותיקים עם פוטנציאל לא מבוטל לפעול למען קידום זכויותיהם הכלכליות והחברתיות באמצעות מפלגה פוליטית. אבל במציאות, מפלגות זקנים, גם כשהן מתמודדות בבחירות, לא מצליחות להמריא ואינן מממשות את פוטנציאל ההשפעה שלהן (Gilleard & Higgs, 2009). מדוע, למרות המכנה המשותף והחסרים, כושלות מפלגות הזקנים? מדוע אין לבני הגיל השלישי ייצוג קבוצתי נאות במוקדי קבלת החלטות? במאמר זה ביקשתי להעמיק בשאלות אלה.

מפלגות פוליטיות נוסדות ומצליחות לשרוד ולהשפיע, כשמתמלאים ארבעה תנאים: (1) יש **חסר** – כלכלי, חברתי או אידיאולוגי – שלא מקבל מענה דרך המפלגות הקיימות (Ivarsflaten, 2008). (2) מתהווה מבנה תומך של **הזדמנויות פוליטיות** הנובעות ממבנה הממשל (Kitschelt, 1989; Redding & Viterena, 1999). הזדמנויות כאלה נוצרות כשיטת הבחירות מעודדת ייסוד מפלגות חדשות וכשיש ניידות אלקטורלית המקילה על התמיכה בהן. (3) יש **משאבים** זמינים משני סוגים: אזרחים הרואים במפלגה מענה לתביעותיהם הפוליטיות; ארגוני חברה אזרחית המייצגים אוכלוסייה מסוימת ומשמשים זרו לגיוס ולתמיכה פוליטיים (Muller-Rommel, 1989). (4) אנשים חולקים זהות משותפת, והם מוכנים לקדמה דרך הקמת מפלגה שתיאבק על תביעותיהם (Greene, 2004).

על פניו, מפלגות זקנים ממלאות תנאים אלה. הצורך המניע הקמת מפלגה – דחיקה לשוליים למשל – רווח במדינות רבות, בעיקר אלה שנוהגת בהן שיטת בחירות יחסית, שהיא חלון הזדמנויות פוליטי פתוח לרווחה. ובשל עברם המקצועי לא מעט מהזקנים מחוברים למערכות ציבוריות ונהנים מתמיכה של ארגוני גמלאים האוחזים די משאבים להקמת מפלגה ואחזקתה. מפאת גילם יש להם זהות משותפת המחוזקת בדימויים חברתיים. מהו אפוא פשר החידה? חלק מההסבר הוא תיאוריות המסבירות דפוסי הצבעה. אחת מהן אומרת שמפלגות זקנים לא קמות, מכיוון שחבריהן הפוטנציאליים כבר אוחזים בזהות פוליטית שעוצבה בתהליכי חברות פוליטי שעברו בילדותם. על פי תיאוריה זו, הצבעה אינה תוצאה של מצבי חיים משתנים, אלא של הזדהות שנוצרה בתקופת הילדות (Gidengil, Wass, & Valaste, 2016). הצבעה משתנה, כשיש כזו, אמורה להיות רווחת יותר בקרב צעירים שטרם גיבשו דפוס הצבעה יציב. תיאוריה אחרת אומרת שבחורים מחליפים מפלגה, כשחל שינוי בתנאים הכלכליים או כשאין הם מרוצים מביצועיה (Dassonneville & Hough, 2018; Sapiro, 2004). התיאוריה של הבחירה הרציונלית רואה בהצבעה כלי למקסום תוצאות. על פיה, מצביעים תומכים במפלגה שתניב בשבילם את התועלת המרבית, בעיקר במונחים חומריים (Aldrich, 1993), אם כי כשתוחלת החיים מתקצרת, הרגש גובר על שיקולי השכל, ועימו הדבקות בנאמנויות מפלגתיות קודמות. ואולם התיאור הנרחב של ניידות ההצבעה בעשורים האחרונים, בלי קשר לגיל ולמעמד, מפרך טיעונים אלה (Dassonneville, 2018). אם כן, יש לחפש במקום אחר את ההסבר המהותי. הטעון

המרכזי של המאמר הוא שלמרות החסר, ההזדמנויות הפוליטיות והמשאבים הזמינים, אין הזקנים ממלאים תנאי הכרחי, אף כי לא מספיק, לגיוס פוליטי: הזדהות עם הבעיות ועם האינטרסים של קבוצתם. הם לוקים **בחסר זהותי** (identity deficit), הבולם גיוס פוליטי אפקטיבי.

למאמר זה, החוקר את סוגיית כשליהן של מפלגות זקנים דרך מקרה הבוחן של מדינת ישראל, שתי מטרות: (1) לתרום לספרות הצנועה במיוחד העוסקת במפלגות זקנים; עקב שיעור שרידותן הנמוך חוקרים רבים מתייחסים למפלגות אלה כאל תופעה שולית שאינה ראויה למחקר מעמיק ומקיף (Goerres, 2009; Walker, 1992). (2) להבין את תפקידה של הזהות בהנעת הקמתן של מפלגות זקנים ותמיכה בהן. בדרך כלל הזהות נתפסת כגורם חיובי המאפשר התגייסות לרעיון שמאמינים בו והמתחבר היטב לחסרים (Berland, 2017). המקרה הנדון מציג תופעה הפוכה: זהות המונעת התארגנות לפעולה פוליטית או, במילים אחרות, מצב של חסר זהותי קבוצתי.

2. מפלגות זקנים: תמונה בין-לאומית ומקומית

מפלגת זקנים מוגדרת כארגון המתמודד בבחירות לאומיות או מקומיות ואשר מציין בשמו או במצע שלו שהוא מתכוון לייצג בעיקר את האינטרסים של מצביעים מבוגרים (Hanley, 2012, p. 24). מפלגות זקנים הן "מפלגות אינטרס" הפונות לקהל ספציפי (Yishai, 1994). על פי מבחן התוצאות הן גם "מפלגות מינוריות" (Herzog, 1987), למעט חריגים בודדים. השאלה המרכזית הנדונה במאמר זה מתייחסת למה שכונה "המְרָאָה" – יכולת ההתארגנות של המפלגה, יכולתה לגייס תמיכה בקלפי ויכולת המשכיותה, לאחר שזכתה בייצוג פרלמנטרי. מפלגה ממריאה היא זו שהצליחה לגייס מספר מספיק של מצביעים, שקנו לה ייצוג בבית הנבחרים, ואשר איננה אפיזודה חולפת – "מפלגת פרפר" המנפנפת בכנפיה פעם אחת. מפלגה ממריאה זוכה ביותר מאשר מערכת בחירות אחת (Pedersen, 1982).

משנות ה-70 של המאה הקודמת ואילך הניב הצירוף של הזדקנות האוכלוסייה וצמצום מדינת הרווחה במדינות המערב "מפלגות פנסיונרים". אלה תבעו שירותי בריאות, סיעוד וגם מניעת אפליה על בסיס גיל. תומכיהן נמנו עם השכבות המבוססות פחות בחברה; הם חרדו לגורל הפנסיה שלהם וחשו מאוימים לנוכח הרפורמות המתוכננות בשוק העבודה וההגירה ההמונית אליהן (Otjes & Krouwel, 2018). מפלגת הזקנים המתועדת הראשונה קמה באיטליה (1972), אך שרדה תקופה קצרה בלבד. ישראל הייתה אחת החלוצות; ב-1981 התמודדה תחת השם **רשימת הגמלאים והקשישים בישראל** מפלגת הזקנים הראשונה בראשות מרים גהתיה (Iecovich, 2001). גם באוסטרליה (1983) ובנורווגיה (1985) קמו מפלגות כאלה, אבל הן לא שרדו, והתיעוד עליהן דל מאוד. בשנות ה-90 נוסדו מפלגות זקנים בפורטוגל, בפינלנד, בהולנד, בברזיל, בקרואטיה, בשוודיה ובלוקסמבורג, ובשנות ה-

2000 הצטרפו אליהן מפלגות בספרד, בבריטניה, באוסטרליה, בסרביה, בגרמניה ובאוקראינה. בשנת 2020 צלחו רק שתי מפלגות את מבחן הזמן – בסלובניה (Democratic Pensioners' Party of Slovenia) ובהולנד (Political Union of 55+) (Otjes & Krouwel, 2018). בבחירות האחרונות (יוני 2018) בסלובניה זכתה מפלגת הזקנים רק בחמישה מנדטים, מחצית מעשרת המנדטים שקיבלה בבחירות הקודמות ב-2014. בהולנד היו ההישגים צנועים יותר; בבחירות האחרונות (2019) זכו הגמלאים ל-3% מהקולות, שזיכו אותם בשני נציגים בלבד. במדינות אחרות שהיו בהן מפלגות זקנים יציבות יחסית (לוקסמבורג וקרוואטיה) הן התפוגגו לבסוף. מפלגות זקנים לא הצליחו להיבחר אפילו במדינות, כגון איטליה, בוסניה, סרביה, אוקראינה וגרמניה, שבהן אחוז החסימה נמוך יחסית. במדינות מרכזיות אחרות באירופה, כגון בריטניה או צרפת, זקנים לא מנסים את כוחם בקלפי. תהליך ה"האפרה" של אירופה לא תורם לגיוס פוליטי מכוון המניח תשתית למפלגת זקנים.

מבחן ההצלחה נמדד גם בהשפעה על מדיניות. בשנת 2020 שותפה בקואליציה הממשלתית רק מפלגת הזקנים בסלובניה. מחקרים מעידים שגם כשזכו מפלגות זקנים בייצוג פרלמנטרי, הן לא הצליחו להשפיע על המאבק בנושא זכויות הפנסיה (Lynch, 2006). גם בישראל נמצא, שבחוק אזרחים ותיקים, אף שנחקק בתקופת כהונתה בממשלה של מפלגת הגמלאים, חסרה מחויבות לרווחתם, ובמידה מסוימת הוא אף דוחק אותם לשוליים בכך שהוא יוצר אינפנטיליזציה שלהם ומנציח את מעמדם התלתי (Doron, 2008). במילים אחרות, גם כשהשמיעו זקנים את קולם בזירה הפוליטית, לא הייתה לכך תהודה מספקת ששיפרה את מצבם בוחריהם.

בישראל ככלל לא שפר גורלם הפוליטי של הזקנים. במשך קרוב ל-30 שנה (מ-1981 ואילך) התמודדו כמעט ברצף (למעט שלוש כנסות) מפלגות זקנים על ייצוג בכנסת. הראשונה, כאמור, הייתה **רשימת הגמלאים והקשישים בישראל** שייסדה מרים הגתיה, קשישה בעצמה, שפעלה בהתנדבות למען קשישים. התמיכה בה הייתה מוגבלת. מפלגתה, שהתמודדה בבחירות לכנסת העשירית (1981), זכתה רק ב-2,400 קולות, רובם של זקנים בבתי אבות באזור תל אביב (Iecovich, 2001). ניסיון שני נעשה בשנת 1988, אז הקים אבא גפן, חבר מפלגת העבודה וגמלאי של משרד החוץ, את **רשימת הגמלאים**. מפלגה זו זכתה אמנם ב-16,700 קולות, אבל לא צלחה את אחוז החסימה. בשנת 1992 שבה רשימת הגמלאים לזירה הפוליטית, בשותפות עם רשימות עולים מברית המועצות (**יד ביד**), אך גם בבחירות אלה נשארה מתחת לאחוז החסימה. לקראת הבחירות לכנסת ה-14, בשנת 1996, הקימו נאוה ארד ומשה שרוני את מפלגת **גיל** (גמלאי ישראל לכנסת). אף שהמייסדים היו בעלי ניסיון פוליטי וקשרים (חברת כנסת ופעיל בארגון גמלאים), לא עברה מפלגתם את אחוז החסימה. גם בבחירות לכנסת ה-15 (1999), כשהתמודדו הגמלאים תחת השם **נוח לגמלאים**, הם כשלו. ואז בבחירות לכנסת ה-17 (2006) הורידו מהמדף את מפלגת **גיל**, וכינסו אליה את ועדי הגמלאים של הארגונים הגדולים במשק. בראשו של רפי איתן היא גרפה שבעה מנדטים. אך יותר מאשר הזדהות עם מצוקות הזקנים ביטא הישג חסר תקדים זה מחאה. רוב המצביעים למפלגת **גיל** היו צעירים שבהצבעתם לא בהכרח הביעו דאגה כנה

לשלום סביהם, אלא את מחאתם על השיטה הנוהגת, את אכזבתם מהאידיאולוגיות המרכזיות של הפוליטיקה הישראלית ואי רצון "להצטרף לקקפוניה של הדיון הציבורי" (Susser, 2007, p. 192). השגשוג הזה היה קצר ימים. בבחירות לכנסת ה-18 (2009) וה-19 (2013) שוב לא הצליחה הרשימה, שהופיעה תחת הכותרת **דור בוני הארץ**, לעבור את אחוז החסימה, ובבחירות לכנסת ה-20 נדם קולם של הזקנים. בבחירות לכנסת ה-21 שבו הגמלאים לזירה באמצעות **מפלגת אזרחים ותיקים**, אבל הצליחו לקושש רק 1,168 מצביעים, 0.03% מכלל הבוחרים. מתברר אפוא, שחרף העלייה במספר הזקנים ולמרות הקיצוצים הכבדים בתקציבי רווחה, הרי לנוכח המשברים הכלכליים העולמיים כשלו ברוב המדינות הדמוקרטיות מפלגות שייצגו את האינטרסים של הזקנים או איבדו את רוב כוחן. בהמשך ייבחנו גורמי הכישלון האפשריים ונקודות התורפה בגיוס תומכים.

3. החסר שיוצר תביעה

תביעות שאזרחים מגישים בזירה הציבורית נובעות מחסרים, סובייקטיביים או אובייקטיביים. כשיש תחושת קיפוח, מצוקה כלשהי או אי נחת מהדרך שהמדינה מנהלת בה את ענייניה, נוצר תמריץ לייסוד מפלגה ולהמשכותה. המפלגה (שבדרך) מצליחה לזהות מצוקה (כלכלית, חברתית, אישית או רעיונית), מנסחת אותה בדרך המושכת תשומת לב (framing) ומתרגמת אותה לשפת התביעות הפוליטיות. מטרתן של אלה לתקן את הטעון תיקון ולהביא להקצאת משאבים (או ערכים) לטובת תומכיה.

החסר של הזקנים, הנמנים עם הקבוצות החלשות באוכלוסייה, תועד בהרחבה. המעבר מחיי עבודה לחיים על קצבה והחשיפה למחלות ולבעיות אחרות המלוות את הזקנה משרים רפיון אישי וחברתי. אף שרמת חייהם הממוצעת של כל הזקנים עלתה, תחולת העוני של משפחות שבראשן זקנים קרובה לרבע (23.4%) מהאוכלוסייה בגילאי 65 ומעלה (אנדבלד, גוטליב, הלר ובראדי, 2019). פרדוקס זה מוסבר בקיטוב בין משפחות זקנים הנהנות מפנסיה פרטית או תקציבית למשפחות מעוטות הכנסה. מצבן של האחרונות קשה: כ-40% מהזקנים דיווחו שאין ידם משגת להפעיל מיזוג אוויר, 8% מתוך אלה שהיו זקוקים לטיפול רפואי דיווחו שוויתרו עליו, 43% מתוך אלה שהיו זקוקים לטיפול שיניים דיווחו שוויתרו עליו, ו-60% ויתרו על ביטוח בריאות משלים (מכון ברוקדייל, 2018, עמ' 147-148). קצבאות המדינה מעניקות רק 22% מההכנסה הממוצעת של זקנים ישראלים, לעומת 50% במוצע במדינות מפותחות אחרות. מצב זה מעיק על זקנים "שתלויים לחלוטין במערכת שתשמור אותם מעל קו העוני – ובישראל מערכת זו אכזבה אותם יותר מבכל מדינה אחרת" (בן דוד ובלייך, 2013, עמ' 61). נתונים בין-לאומיים על היקף התמיכה בזקנים מסך ההקצאות החברתיות מעידים שההוצאה החברתית על זקנים בישראל נמוכה למדי בהשוואה למקובל במדינות המפותחות. בשנת 2009 (השנה האחרונה שיש נתונים עליה) הגיע הפער לפי שניים כמעט. בעוד שבמדינות ה-OECD עלתה במהלך העשור הראשון של המאה ה-21 ההקצבה לזקנים, בישראל היא שמרה על תנודות יציבות עם מגמת ירידה. מחקרים מצאו שבישראל

רווחת תחושה של "אי צדק פנסיוני" (perceived pension injustice) (Sabbagh & Banhuysse, 2013).

כשלעצמה, אין מצוקה מסבירה הקמה של מפלגה. נדרש גם ריק פוליטי שנוצר בהעדר התייחסותן של המפלגות המצויות למצב הבוחרים. אף שאין מייחסים למצעי המפלגות חשיבות רבה, ומעטים האזרחים המחליטים למי להצביע על סמך קריאתם, ראוי לבחון את עמדות המפלגות השונות בנוגע לאוכלוסיית הקשישים. האם הן מציעות פתרונות? ההנחה היא שאוכלוסיית הזקנים תיטה לתמוך במפלגה המציעה במצעה לשפר את מצבם. מחקרים מעידים שכאשר קמות רשימות זקנים, גם המפלגות הקיימות עושות מאמצים למשוך את "הקול האפור" (Goerres, 2009).

עיון במצעי המפלגות הגדולות בישראל מעיד שגם בה הגמלאים זוכים לתשומת לב בניסיון לגייס את תמיכתם. המצע האחרון של הליכוד פורסם ב-2015. לגמלאים הובטחו הרים וגבעות: להעלות את קצבתם, לתת הטבות מס הכנסה לאלה שיצאו לפרישה מוקדמת ועוד. חלק מההבטחות מולאו. גם מפלגת כחול לבן הקדישה לגמלאים סעיף במצעה, אבל ההתחייבויות היו מעורפלות וכלליות ("הסרת חסמים לתעסוקה, פיתוח מסגרות התנדבות"). בהעדר נתונים על הצבעה על פי גיל אין לדעת עד כמה הצליחו התחייבויות המפלגות לזקנים לשכנעם להצביע להן. הסבירות לכך נמוכה. מחקרי בחירות מעידים שאלה הנמנים עם העשירונים התחתונים תומכים באופן מסורתי במפלגות הימין, בליכוד בעיקר, בלי קשר למאפיינים דמוגרפיים כגון גיל, ואינם מתרשמים מההבטחות במצע (יעיש, 2003). תופעה זו אינה מיוחדת לישראל. תומכי שמאל מסורתיים, שנמנים עם מעמד הפועלים, ניידו מסיבות שונות את הצבעתם, והם נוטים לבחור במפלגות ימין, שמרניות וגם רדיקליות (Suryanarayan, 2019; Savekoul & Scheepers, 2017; Han, 2016). גם מפלגות שמתחייבות לשפר את מצב הזקנים לא תמיד פונות לאוכלוסייה הנכונה בתוכן. אפילו מפלגת גיל, שעשתה חיל בבחירות לכנסת ה-17, התייחסה למגזר מסוים, אך לאו דווקא הנזקק ביותר.

מתברר אפוא, שאף שמצוקות הזקנים מסוקרות בהרחבה, ויש מקום למפלגה שתייצג אותם ותפעל למענם, אפילו המפלגה שהקימו הם עצמם למען עצמם לא הצליחה לספק את הסחורה. נראה שאותו חסר, שהוא הדלק המניע התארגנות מפלגתית, לא היה גורם בעל משקל בהקמת מפלגת זקנים.

4. הזדמנויות פוליטיות

להזדמנויות פוליטיות יש מאפיינים של זירה פוליטית, המעודדים אנשים וקבוצות להיות מעורבים במאבקים פוליטיים (Kitschelt, 1989; Tarrow, 1998). יש להן היבט מוסדי, האפשרות להצטרף לתחרות המפלגתית, והיבט התנהגותי, התנהלות הבוחרים.

מבחינה מוסדית ישראל היא מדינה אידיאלית להקמת מפלגות חדשות ולקידומן. הגורם המשפיע ביותר על הסיכוי של מפלגה חדשה להצליח הוא שיטת הבחירות היחסית הנוהגת בה, שמרכיביה העיקריים הם אחוז החסימה ועקרונות חלוקת המנדטים (Tavits, 2008). בשיטה יחסית, שנקבע בה אחוז חסימה נמוך, הסיכוי של מפלגה קטנה או חדשה להצליח גדול מאשר בשיטת בחירות רובנית, שאין בה אחוז חסימה והמנצח לוקח את כל הקופה. המבנה המוסדי כולל גם את המחיר שמפלגה חדשה נדרשת לשלם כדי כניסה לתחרות. האם יש צורך ברישום? מה כלליו? האם נדרשת השקעה כספית גבוהה?

שיטת הבחירות בישראל היא יחסית-קיצונית. בשנותיה המעצבות של המדינה היה אחוז החסימה נמוך: אחד בלבד מתוך הקולות הכשרים. בשנת 1992 הועלה החסם ל-1.5% ובשנת 2006 – ל-2%. ואף שב-2014 הועלה החסם ל-3.25%, עדיין המשוכה שמציבה כנסת ישראל לאלה הרוצים לבוא בשעריה בצורת מפלגה חדשה נמוכה למדי. בשנת 1992 נחקק חוק המפלגות שהסדיר הקמת מפלגות חדשות וחייב את רישומן אצל רשם מפלגות. אולם הקמת מפלגה היא תהליך פשוט: כל 100 אנשים רשאים להתאגד ולייסד מפלגה. אין הם זקוקים אלא לאמצעים כספיים בסיסיים שיאפשרו להם לממן אגרת רישום בסך כ-2,000 שקל ולהדפיס בארבעה עיתונים מודעת הכרזה על ייסודה. בד בבד עליהם לעבור משוכה אידיאולוגית – אל לה למפלגה לכלול בחזונה או במעשיה את שלילת קיומה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית, הסתה לגזענות או הסוואת פעולות לא חוקיות. מלבד מגבלות אלה, על כל החפץ להירשם כמועמד מפלגה הזכאית להתמודד על התמיכה בקלפי להיות אזרח ישראל בן 21 שנים ומעלה. לאחר שמפלגה זוכה לאישור הרשם, היא רשאית לחזור ולהתמודד בקלפי בכל עת שתחפוץ בכך, בלי לעבור מחדש את תהליך הרישום.

במדינת ישראל המפלגות הפוליטיות נהנות ממימון נדיב מטעם המדינה (Hofnung, 1996). הפעילות השוטפת וצורכי תעמולת הבחירות שלהן מתוקצבים, ולאחרונים אף מוקצים כספים ייחודיים. כל המפלגות המכהנות זכאיות למימון ביחס למספר המנדטים שלהן. אך גם מפלגות המנסות להיבחר זכאיות למימון. התנאי היחיד הנלווה למימון הוא הפקדת ערבות בנקאית. גם אם המפלגה לא עברה את אחוז החסימה, היא זכאית למימון, ובלבד שקיבלה אחוז אחד לפחות מסך הקולות הכשרים. על פי הסדר זה גם רשימות קטנות של בעלי עניין שלא נבחרו לכנסת יכולות לקבל פיצוי, ולו חלקי, על הוצאותיהן בתעמולת הבחירות. נראה אפוא שהמדינה מספקת הזדמנויות רבות לייסוד מפלגות, כולל מפלגות זקנים.

גם התנהגות הבוחרים משפיעה על ההזדמנויות הפוליטיות, ומכאן על סיכויי ייסודן ושרידותן של מפלגות חדשות. הגורם הקובע הוא נאמנות הבוחר. כשהנאמנות למפלגות המסורתיות נשחקת, מתחזקת נטיית הבוחרים לתמוך במפלגות לא מוכרות, נטייה המיטיבה עם שחקנים חדשים שלא מזוהים עם הפוליטיקה הישנה. לאורך מחצית שנותיה לפחות נודעה ישראל כמדינה שבה המפלגות, לא רק מחזיקות ברסן השלטון, אלא גם מעצבות את החיים החברתיים. הנאמנות למפלגות הייתה מוחלטת כמעט. בסקר שנערך

בשנת 1949 השיבו 94% מהנשאלים, שהכריעו למי להצביע, עוד טרם החלה תעמולת הבחירות (בלאנדר, 2008). אולם בשנת 2018 ירד ל-56% שיעור הבטוחים-חושבים שיצביעו לאותה מפלגה (הרמן, הלר וענבי, 2018, עמ' 96), ורק מעט מעל מחצית הבוחרים (54.5%) אמרו שיש מפלגה שמייצגת אותם (הרמן, ענבי, קביסון והלר, 2019, עמ' 93). ניוד הקולות איננו מיוחד לישראל. גם במדינות מערביות אחרות אין האזרחים שומרים נאמנות, ומבחירות לבחירות הם מעבירים את קולם למפלגות שונות (Mair, Muller, & Plaser, 2004). ההסבר העיקרי לכך הוא שינויים בצביון המפלגות, הממעטות להיאבק על אידיאולוגיה ועל השקפת עולם, ומכיוון שקשה לזהות הבדלים מהותיים ביניהן, קל להעביר את התמיכה מאחת לאחרת. תופעה זו, המכונה "קרטליזציה" (Katz & Mair, 1995), יוצרת מצב שבו המפלגות מוכנות להקריב את ערכיהן על מזבח ההישגים האלקטורליים. התוצאה הישירה של מצב זה היא התערעורת האמון בהן, הדוחפת מצביעים לנייד את הצבעתם והמגדילה, לכאורה, את סיכוייה של מפלגה חדשה, כמו מפלגת זקנים, להמריא.

על אף הכרסום במעמד המפלגות ובאמון בהן, בישראל תמיד היה היצע רחב של מפלגות שייצגו נושאים מגוונים, ובהם עולים חדשים, איכות הסביבה, מאבק בשחיתות ורפורמה בבתי המשפט. רובן לא זכו בייצוג בכנסת והפכו "מפלגות מפסידות" (ישי, 2010), אבל זה לא הרתיע את היוזמים הפוליטיים שחזרו וניסו לחדור למוקדי הכוח דרך הערוץ המפלגתי.

אווירה זו יצרה מבנה הזדמנויות תומך במפלגות זקנים. מחקרים מעידים שציבור מתוסכל פונה למפלגות זוטרות לא שגרתיות (Pop-Eleches, 2010), שאינן מזוהות עם הסדר הקיים. מפלגות זקנים, בהיותן תופעה חדשה יחסית על מפת המפלגות, תואמות קטגוריה זו. מבנה הזדמנויות הפוליטי אמור היה אפוא לדרבן את הופעתן ולגרום להתחזקותן.

5. המשאבים: יכולת הגיוס

חסר, המלווה בתביעה למיליון, גם אם היא מוצגת במבנה פוליטי ידידותי, אינו יכול להסביר את הקמתן של מפלגות פוליטיות ואת הישרדותן. לשם כך יש לגייס גם משאבי אנוש ומשאבים ארגוניים שבלעדיהם לא ניתן לקדם מערכת בחירות, להמריא, להיבחר למוסד שלטוני ולשרוד.

משאבי אנוש מסייעים להצלחת מפלגה, כשמתמלאים שלושה תנאים: (1) יש אוכלוסייה שתביעות המפלגה נוגעות לה. ההנחה הרווחת היא שסף של 10%-15% מהזקנים באוכלוסייה עשוי להניע "פוליטיקה של זקנה" רדיקלית יותר (Hanley, 2012, pp. 28-29), שאחד מביטוייה הוא התארגנות מפלגתית. (2) הערוץ הפוליטי אינו זר לאלה המבקשים ייצוג. רוב המפלגות החדשות פונות לקהל שכבר התנסה בפוליטיקה. שכבת אוכלוסייה הרחוקה מהפוליטיקה במובהק, דוגמת נשים בדואיות, לא תהיה מאגר זמין לגיוס פוליטי.

(3) יש הזדהות עם הנושא שהמפלגה מקדמת. התנועה הפמיניסטית, למשל, לא הצליחה לייסד מפלגות על סמך תביעות לשוויון מגדרי; החוקרים טענו שכשלו בעיקר בשל העדר זהות פמיניסטית. גם התנועה הירוקה, בראשית דרכה, לא הצליחה ליצור מוקדי זהות, עד שגברה על המכשול הזה והקימה ברחבי תבל מערך יציב של מפלגות. באיזו מידה התמלאו שלושה תנאים אלה בהקשר של מפלגות הזקנים בישראל?

על העמידה בתנאי הראשון – זמינות אוכלוסייה רלוונטית – אנו למדים מנתונים דמוגרפיים. העולם הולך ומזדקן (Goerre & Vanhuyse, 2012). בין השנים 1983-2008 עלתה תוחלת החיים במדינות המערב בשש שנים שנים תמימות (OECD, 2011). תופעה זו רווחת גם בישראל. בין השנים 1980-2000 עלה שיעור הזקנים (בני 65 ומעלה) מ-8.6% מכלל האזרחים ל-9.8%, בין היתר בשל העלייה מברית המועצות לשעבר, שבה עמד שיעור הזקנים על פי שלושה משיעורם באוכלוסייה המקומית. מגמה זו נמשכה, עד שבשנת 2018 מנו הזקנים 11.3% מהאוכלוסייה. גידול זה במספר הבוחרים הפוטנציאליים שחצו את סף הזקנה אמור היה להגדיל את מאגר הגיוס הפוליטי.

כדי להניח תשתית הולמת לייסוד מפלגת זקנים נדרש, לא רק חסר אובייקטיבי, אלא גם רצון לשינוי ומוכנות לפעולה. מחקרים מעידים שזקנים אינם אדישים; להפך: הם פעילים בפוליטיקה יותר מאשר עמיתיהם הצעירים. כלל זה נכון בעיקר למעשה ההצבעה. בני הגיל השלישי באירופה הולכים לקלפיות יותר מאשר בני 20-64. יש מדינות (שווייץ, בריטניה) שההפרש בין הדורות מגיע ל-5%. במדינות אחרות (צ'כיה, פינלנד, צרפת, פורטוגל, רוסיה וסלובניה) ההפרש בין שיעורי ההצבעה של הזקנים והצעירים גדול יותר – 15%-10% (Komp, 2013). הפער בקרב הבוחרים כה בולט, עד כדי חשש שהאינטרסים של הצעירים לא יבואו לידי ביטוי בקלפי.

זקנים נוטים לא רק להצביע יותר, אלא גם מתעניינים בפוליטיקה יותר מאשר צעירים. על פי מדד הדמוקרטיה של המכון הישראלי לדמוקרטיה (2012) הצהירו 69.7% בקרב האוכלוסייה המבוגרת (גילאי 55 ומעלה), לעומת 66.3% בקרב הצעירים (עד גיל 34), שיש להם עניין רב או מסוים בפוליטיקה. שיעורם של אלה שיש להם עניין רב אצל המבוגרים עולה בהרבה על זה שאצל הצעירים (35.5%-ו-22.1% בהתאמה) (הרמן, היר, אטמור ועומר, 2012, עמ' 91). יחד עם זאת, כוחם של הזקנים מתבטא בעיקר בקלפי ולא בצורות אחרות של השתתפות פוליטית. מחקרים מצאו שזקנים פעילים פחות בתקופות שבין בחירות. בהשוואה לצעירים, הם חותמים פחות על עצומות ומשתתפים פחות בהפגנות (Melo & Stockemer, 2014; Nygard & Jakobsson, 2013). נוכחותם בכיכרות ובתנועות מחאה דלה. אין בנמצא מידע מדויק על ההשתתפות הפוליטית של זקנים בישראל, אך סביר להניח שאין היא שונה מזו של עמיתיהם במדינות אחרות.

משאב נוסף הוא ארגוני זקנים בחברה האזרחית. ארגונים אלה מאמנים את חבריהם בפעילות פוליטית ומספקים תשתית ארגונית ואידיאולוגית ראשונית לייסוד מפלגה. כשאררגוני גמלאים משופעים במשאבים אנושיים, ארגוניים וכלכליים, הסיכוי שתצמח מהם

מפלגת גמלאים מצליחה עולה. בישראל יש ארגוני גמלאים רבים ; הבולט בהם הוא ארגון גמלאי ישראל, שהוא חלק מההסתדרות הכללית החדשה. ארגון זה, שמונה 800,000 חברים בקירוב מייצג את גמלאי הוועדים הגדולים : התעשייה הצבאית, התעשייה האווירית, בנק לאומי, אל על, קרן מקפת, בזק ועוד. בהיותו חלק מההסתדרות הכללית נהנה הארגון ממשאביו המרובים של ארגון האם. הוא זוקף לזכותו את חוק האזרחים הוותיקים (1989) המעניק הנחות לאלה שהגיעו לגיל פרישה ומייצג לפני הרשויות את ענייני הזקנים. לצד ארגון זה פועלים עוד ארגוני גמלאים עתירי משאבים, כגון גמלאי הסתדרות המורים וגמלאי חברת החשמל. לכאורה, יש תחרות בין הארגונים למפלגה הפוליטית שמייצגת אותם. כלל זה נכון בעיקר נוכח ההישגים המוצהרים של ארגון הגמלאים המרכזי, שעל פי פרסומיו תרם תרומה מכרעת לרווחת הגמלאים. מפלגה הפועלת במוקד קבלת ההחלטות עלולה להעיב על הישגיו של ארגון אזרחים. בכל זאת, בדומה לתהליך שעברו תנועות הירוקים, החליטו הגמלאים בשנת 2006 לבחור בערוץ המפלגתי כדרך לקידום השפעתם. למעט רפי איתן, שעמד בראש רשימת הגמלאים בבחירות לכנסת ה-17, היו כל חברי הסיעה יושבי ראש של ארגוני גמלאים שהיו מקור לא אכזב למשאבים כספיים, אנושיים וארגוניים.

למפלגת זקנים יש אפוא מאגר של משאבים. היא עשויה ליהנות משעור מסוים של "בלתי מרוצים", לנצל מערך נוח של הזדמנויות פוליטיות ולגייס משאבים בקרב המשתתפים הפוליטיים וארגוני החברה האזרחית. אולם גיוס זה לא צולח, לטענת מאמר זה, בעיקר לנוכח הקושי האישי, התרבותי והחברתי של הזקנים לזהות את עצמם עם הזקנה ולתרגם את זהות זו להתנהגות פוליטית של תמיכה במפלגת זקנים.

6. חסר זהותי אצל זקנים

זהות היא משאב אישי ופוליטי נושא ערך, העשוי לתרום לייסוד מפלגה. זהות הוגדרה כמאפיין אנושי שמשמעותו היא שדימוי עצמי נובע מקבוצה חברתית שמזדהים איתה (Klandermans, 2014). מחקרים רבים העידו על חשיבות הזהות בחיי הפרט ובהתנהגותו הפוליטית. אנשים מייחסים משמעות רגשית לחברות בקבוצות חברתיות שהם משייכים את עצמם אליהן. זהות חברתית מסייעת לאנשים להבין מי הם, מה הם חולקים עם זולתם ובמה הם שונים מהאחרים (Brubaker & Cooper, 2000; Tajfel, 1981). הבנות אלה הן מנוע להתנהגות אישית וגם לפעילות פוליטית מאורגנת שמטרתה לרכוש "מקום בחברה" (Perez, Verba, Lehman-Schlozman, & Simon & Grabow, 2015) ולהשמיע קול בעת הצורך (Brady, 1995). גם חוקרי פסיכולוגיה חברתית מצאו קשר הדוק בין מידת ההזדהות האישית עם קבוצת ההתייחסות להשתתפות פוליטית (Klandermans, 2014; Lee, 2008). חסר זהותי נוצר, כשמסרבים להזדהות עם קבוצת השייכות ואף משקיעים מאמץ בהתכחשות אליה.

עד מחצית המאה ה-20 היה המעמד גורם מכריע בעיצוב הצבעה. מפלגות שמרניות וסוציאליסטיות, דתיות וחילוניות עיצבו את המפה הפוליטית. בעלי הון תמכו במפלגות שמרניות ליברליות, ועובדים הצביעו למפלגות פועלים. הדת הייתה הגורם השני בחשיבותו. מפלגות דתיות, בעיקר קתוליות, זכו בתמיכת מאמינים רבים. רק לאחר ביסוס מדינות הרווחה, כאשר החלו מיעוטים להשמיע את קולם, נוצרו התנאים לעלייתה של הזהות כמניע להשתתפות פוליטית. השקיפות, הדחיקה לשוליים וההרחקה ממוקדי הכוח הניעו קבוצות של אזרחים להתארגן ולהציג תביעות על רקע זהותם (Krandendonk, Vermeulen, & van Heelsum, 2017). "פוליטיקה של זהויות" (Kymlicka, 1995) הפכה מונח "לוהט" בזירה הפוליטית. מונח זה, הן כרעיון והן כאסטרטגיית פעולה, הבליט את ייחודן של קבוצות שונות בחברה, המבוסס על הגדרה עצמית המבקשת לקדם את האינטרסים של חבריהן. בסוף שנות ה-60 התעוררו תנועות זהות על בסיס מגדר, מוצא אתני, צבע העור והעדפה מינית, שהשיגו הישגים נאים (Kenny, 2004). לא מחסור ומצוקה כלכליים הניעו אותן ולא רק השאיפה להגדלת משאבי התומכים בהן; המחולל העיקרי שלהן היה הרצון בהכרה וביציאה מהשוליים שכפו על חבריהן "מצב קיומי מזויף ומסולף" (Taylor, 1992, p. 25).

השינוי היה לא רק פוליטי; חברי תנועות אלה עברו גם מהפך פסיכולוגי שאפשר להם לחשוף ולבנות מחדש את הזהויות שהושפלו ונדחקו לקרן זוית. אחד האמצעים החשובים לקידום תהליך זה היה העלאת התודעה, הכרה בערך העצמי. התנועות החדשות רצו לשנות סדרי עולם, אך הזקנים היו שייכים לעולם שהן רצו להחריב ולבנות אחר תחתיו. הפוליטיקה של שנות ה-60 נישאה על כתפיהם של צעירים שתבעו שינוי. תרבות החופש המיני, השימוש בחומרים משני תודעה והחירות האישית, המרידה במוסכמות והשאיפה לחיים שונים התפתחה בארצות הברית, ומשם הגיעה גם לאירופה, אך השאירה את הזקנים בחוץ. היא הדגישה את הנעורים, את השחרור ממסגרות ואת הסלידה מהעבר. אף שעשו מאמצים לעודד התארגנות פוליטית של זקנים, הפדרציה האירופית של הגמלאים והזקנים למשל (Gilleard & Higgs, 2018, p. 279), נתפסה התמיכה בהם כנוגדת את טובת הציבור ובעיקר את טובתם של הצעירים (Higgs & Gilleard, 2010). אפילו תנועת ה**פנתרים האפורים** שנוסדה בשנת 1972 בארצות הברית, ושמה מעיד על גיל חבריה, לא טיפחה את מרכיב הגיל, אלא הגדירה את עצמי כתנועת שמאל פוליטית, שוחרת זכויות אדם, הנאבקת במלחמת וייטנאם (Sanjek, 2009). זקנה הפכה למעשה מילת גנאי. גם מפלגות הגמלאים הבודדות שהמריאו העלימו את מרכיב הגיל; הן ביקשו להימנע מהמסגרת הצרה של הכרונוולוגיה ולהתחבר לאוכלוסייה כולה על ידי חידוד מסרים חברתיים כלליים. מפלגת הזקנים (הכושלת) בגרמניה, לדוגמה, ששאפה להחיל את מטרותיה על האוכלוסייה הבוחרת כולה, אימצה את הסיסמה "אנחנו היום, אתם מחר" (Hanley, 2012). גיל מבוגר לא היה בסיס לזהות שיכולה לייצר סולידריות שתניע התארגנות לקידום תביעות והשגת זכויות. התחזית ש"הפנסיונרים הם הקבוצה המיליטנטית הבאה", שהציג ה-BBC בשנת 2000, התבדתה (Gilleard & Higgs, 2018, p. 284). למעשה, כשמתנהלים מאבקים על גובה

דמי הפרישה, מעורבים בהם בעיקר צעירים בשוק העבודה החוששים לעתידם ולא זקנים (Lynch, 2006).

חסר זהותי במובן הנדון כאן, אין משמעו העדר תודעה פוליטית או אי אמון בתהליך הפוליטי או במפלגות פוליטיות (Inglehart & Hochstein, 1972). החסר הוא תוצאה של אי הזדהות עם קבוצת השייכות. חסר זהותי נוצר בשל רתיעה מקבוצת השייכות, בהעדר תחושה של גורל משותף ומתוך רצון למחוק את סימני ההשתייכות. מה שמאחד את הזקנים הוא גילם, אבל לא תודעתם. גם קבוצות מיעוט אחרות נאלצו להתמודד עם חסר זהותי, אך הצלחתן הייתה גדולה יותר; למשל: למרות האי-שוויון המגדרי, לא התארגנו נשים במפלגות שתכליתן לקדם אותן, ובכל זאת הן נחלו הצלחה מרשימה שתועדה במחקרים רבים, בעיקר כשהציגו מועמדות רבות ככל האפשר במפלגות פוליטיות רגילות. בדרך דומה התקדמו הלהט"בים כברת דרך ארוכה, בלי לייסד מפלגות מיוחדות להם. לזקנים חסרה זהות שתניע פעילות פוליטית. אין הם פועלים לקדם תודעה ולא חותרים להשיג ייצוג פוליטי במוקדי הכוח. חסר הזהות שלהם נובע מנורמות חברתיות המקדשות נעורים ומהרתיעה שיִדבק בהם דימוי, פנימי או חיצוני, של "זקנים".

חסר הזהות הגילית נובע, לא רק מיחס הסביבה, אלא גם ממניעים תרבותיים ופסיכולוגיים עמוקים המאפיינים את הזקנים עצמם. טשטוש הזקנה והמיאון להכיר בה הם תופעות ידועות. זהות גילית פירושה ההערכה הסובייקטיבית של הגיל (George, 1980; Kaufman & Elder, 2002). זוהי תחושה סובייקטיבית של המצב העצמי, המעצבת את הזהות. התחושה הסובייקטיבית של חלק גדול מהזקנים היא שעדיף להם לטשטש את גילם ולא לצאת בשמו למאבקים פוליטיים (Kotler-Gruhn, Kornadt, & Stephan, 2016).

טשטוש הזקנה הוא תופעה מודרנית. המשפט העברי קושר לזקן כתרים של תורה, חכמה, מלכות וגדלות. "כל מי שמקבל פני זקן, נאמר במקורות, "כמקבל פני שכניה" (בן ישראל, 2004, עמ' 4). בעת העתיקה נהנו הזקנים מסמכות, מכבוד ומיוקרה. הם שלטו על הנכסים המשפחתיים והטילו מרות על צאצאיהם. המהפכות הדמוקרטיות של העת החדשה סימלו את קץ "משטר הזקנים" (גרונטוקרטיה). התפרקות המשפחה המורחבת, הליברליזם הכלכלי והפרטת החיים הציבוריים חוללו ירידה תלולה במעמד הזקנים, ובמקביל התרופף מעמדם בעיני עצמם. הזקנה "נדחקה לאזורי טומאה והסגר תרבותיים" (חזן, 2002, עמ' 44). זקנים רבים לא רוצים לגלות בפומבי בני כמה הם, ולא להפוך את גילם בסיס לזהות משותפת. "לזקנים עדיף להזדהות כבן לאום, כשייך לגזע וכמשתייך למעמד ולא כזקן" (שם). וגם כשהם מתמודדים עם בעיות כלכליות ואחרות, אין הם מייחסים אותן לגילם (Walker, 1999).

הסיבה העיקרית לאי רצונם של זקנים להזדהות עם זקנתם היא, לדעת חוקרים, הקושי להכיר בשוליות. כאשר הפרט נמנה עם קבוצה המתויגת בדרך כלל כמעמד חברתי נמוך ושולי, כמו זקנים, נוצרת נטייה לשמר תפיסה עצמית חיובית באמצעות אי הזדהות עם אותה קבוצה. כך מאמצים זקנים עמדות גילניות שבאמצעותן הם יכולים לבדל את עצמם

לטובה מאלה שנתפסים בעיניהם כ"זקנים אמיתיים" (בודנר, 2011). חסר תודעת זקנה מייצר ניסיונות להימנע ממנה, למשל על ידי תרבות הגוף וטיפוח החזות החיצונית. חוקרים תיארו זאת כ"מלחמה על הנעורים" (Vincent, 2005), שהניבה תעשייה שלמה של מוצרי אנטי אייגיינג, שנועדו לבלום או להאט לפחות את הזקנה. אם הזקנים משתדלים בכל מאודם להסתיר את גילם ולהילחם בו, סביר להניח שלא הזקנה תהיה הדגל שישאו כדי לגייס משאבים פוליטיים.

מלבד הכחשת הזקנה יש גם תהליכים חברתיים המכשילים פיתוח זהות על בסיס גיל. סוגים של "דיוור מוגן" הרחיקו את הזקנים מהחברה, אמנם מרצונם החופשי ועל פי בחירתם, וכלאו אותם במוסדות מיוחדים להם. המונח זקנה הועלם גם מהשיח הציבורי לטובת חלופות כמו גמלאים, אזרחים ותיקים, בני הגיל השלישי ובני גיל הזהב. הזקנים, התוהים היכן טמון ה"זהב", נעלמו מהמפה החברתית והפוליטית. הקשר החברתי והמשפחתי ההדוק של הזקנים עם בני משפחותיהם, הנמנים עם קבוצות גיל אחרות, משבש גם הוא את פיתוח הזהות ה"קשישית". גם כשנשיא המדינה, ראש הממשלה, שרים ומספר חברי כנסת הם בני 65 ומעלה, אין בכך כדי להעיד על ייצוגם של הזקנים במוקדי קבלת החלטות. איש מהם לא מגדיר עצמו כנציגם של בני הגיל השלישי.

7. מסקנות

הנחת היסוד של מאמר זה היא שזקנים הם קבוצה עם מאפיינים ייחודיים המבוססים על גילם, ושראוי שמאפיינים אלה יבואו לידי ביטוי בזירה הפוליטית. מאפייני גיל הזקנה אינם חלים על כלל הזקנים: יש זקנים שנהנים מרווחה כלכלית, מבריאות איתנה ומסגנון חיים הממצה את שעות הפנאי הרבות העומדות לרשותם. אבל רבים אחרים חווים ירידה במעמד. מצבם הכלכלי מורע, הם חסרי תעסוקה, נוטים לחלות ומלאי דאגות. לעיתים פנאי הוא חלק מהבעיה ולא הפתרון. ככלל, רוב הזקנים, כולל אלה שלא סובלים מחסרון כיס, הם קבוצה שולית בחברה המודרנית, וחשים דחייה עד כדי שקיפות מצד החברה הצעירה.

התארגנות פוליטית לצורך זיהוי צרכים והצגת תביעות למדיניות ציבורית תומכת-זקנים עשויה להקל על מציאת פתרונות. על פי התיאוריה הדמוקרטית מן הראוי שהזקנים עצמם יהיו שותפים לעיצוב המדיניות שתקבע את רווחתם ותגדיר את מרכיביה. במילים אחרות, בדמוקרטיה ליברלית מפלגות זקנים הן מחויבות המציאות, כי מבחינת קבוצות חלשות הזקוקות לייצוג מפלגה היא הכלי היעיל ביותר להשגת השפעה בזירה הפוליטית. ובכל זאת 30 ניסיונות ויותר לייסד מפלגות זקנים העלו חרס. פוליטיקת הזהויות שפרצה לזירה הפוליטית בראשית שנות ה-60 פסחה על האוכלוסייה המבוגרת.

השאלה שעמדה במרכז מאמר זה היא למה, מה היו המכשולים העיקריים שמנעו ארגון מפלגתי של זקנים. תיאוריית המפלגות הייתה הבסיס לתשובה, תוך הדגשת אחד

ממרכיביה. מפלגות פוליטיות קמות וממריאות, כשמתמלאים ארבעה תנאים: (1) פגם במדיניות ציבורית שלשם תיקונו נדרשת מפלגה שנציגיה יהיו במוקד קבלת ההחלטות; (2) מערך הזדמנויות המגדיל את סיכויי ההתארגנות המפלגתית; (3) גיוס משאבים שיאפשרו את תפעול המפלגה; (4) זהות משותפת המייצרת סולידריות והמניעה פעילות פוליטית.

במאמר זה שימשה מדינת ישראל כמקרה הבוחן של מידת מימושם של התנאים האלה. ישראל הייתה אחת המדינות הראשונות שצמחה בהן מפלגת זקנים; כבר ב-1981. ישראל ידועה גם כמדינה שבה נחלה מפלגת זקנים הצלחה מסחררת, כששבעה מנציגיה נכנסו לכנסת ה-17 בשנת 2006. אולם המפלגה הצליחה למרות היותה מפלגת זקנים ולא בזכותה. אי לכך ישראל נכנסת לרשימת המדינות שבהן לא הצליחו מפלגות זקנים להמריא.

המקרה הישראלי מעיד על פוטנציאל גבוה לייסוד מפלגת זקנים בהתאם לארבעת התנאים. אוכלוסיית הזקנים, אף שהיא קטנה יותר בהשוואה למדינות מפותחות אחרות, הולכת וגדלה, ורבים הנמנים עימה סובלים ממצוקות המאפיינות את גיל הזקנה. אמנם החלשים ואלה עם המוגבלויות אינם מועמדים אידיאליים לייסוד מפלגה ולפעילות בה, אבל אם ירתמו אותם בתבונה, הם עשויים לתמוך בה אלקטורלית. ישראל גם מספקת הזדמנויות פוליטיות לייסוד מפלגות בכלל ומפלגות זקנים בפרט. שיטת הבחירות היחסית-הקיצונית הנוהגת בה, הכרסום בנאמנות המפלגתית, ובעקבותיו הגידול בשיעור ניווד ההצבעה בין מערכת בחירות אחת לאחרת, הם כר פורה לייסוד מפלגות חדשות. בישראל יש גם משאבים – ארגוני גמלאים גדולים – שעשויים להניח תשתית איתנה לייסוד מפלגות זקנים.

אולם נקודת התורפה של פונציאל הגיוס של מפלגת זקנים היא "החסר הזהותי" – מיאונם של חלק מהזקנים, בעיקר של אלה הכשירים לפעילות פוליטית וארגונית, להזדהות עם הסוגיות הייחודיות לזקנה. הזקנה אינה זוכה כיום לפופולריות רבה, ולאמיתו של דבר שוררת אי נוחות הנובעת מתרבות הנעורים, שהפנימו הזקנים עצמם. הביטוי "אתה זקן לפי מה שאתה מרגיש" מתעלם מההיבטים האובייקטיביים של הזקנה ומעביר מסר שונה: קשיי הזקנה נובעים מההרגשה. תרגישו צעירים ותהיו צעירים. מסר זה מגובה בתעשייה ענפה של מוצרי אנטי אייגיינג המעידים על התשוקה לברוח מהזקנה, במקום להכיר במעלותיה ולאמץ אותה כבסיס להתארגנות פוליטית. בריחה זו היא המכשול המרכזי לייסודן ולהמשך קיומן של מפלגות זקנים.

מקורות

אנדבלד, מ', גוטליב, ד', הלר, א' וכראדי, ל' (2019). **ממדי העוני והפערים החברתיים – דוח שנתי, 2018**. ירושלים: המוסד לביטוח לאומי.

בודנר, א' (2011). מקורות הגילנות בקרב זקנים וצעירים. **גרונטולוגיה, לח, 4-19**.

- בלאנדר, ד' (2008). **דעת הקהל בשנים הראשונות לאחר קום המדינה**. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- בן דוד, ד' ובליד, ח' (2913). עוני ואי שוויון בישראל. התפתחויות לאורך זמן ובהשוואה ל-OECD. בתוך ד' בן דוד (עורך), **דוח מצב המדינה – חברה, כלכלה ומדיניות** (עמ' 17-69). ירושלים: מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.
- בן ישראל ר' ובן ישראל ג' (2004). **מי מפחד מהגיל השלישי? תל אביב**: עם עובד.
- דורון, י' (תשע"א). גילנות ואנטי גילנות בפסיקת בית המשפט העליון. **המשפט, יד**, 165-126.
- הרמן, ת' הלר, א', אטמור, נ' ועומר, פ' (2012). **מדד הדמוקרטיה הישראלית**. ירושלים: מרכז גוטמן והמכון הישראלי לדמוקרטיה.
- הרמן, ת', הלר, א' וענבי, א' (2018). **מדד הדמוקרטיה הישראלית**. ירושלים: מרכז גוטמן והמכון הישראלי לדמוקרטיה.
- הרמן, ת', ענבי, א', קביסון, ו' והלר, א' (2019). **מדד הדמוקרטיה הישראלית**. ירושלים: מרכז גוטמן והמכון הישראלי לדמוקרטיה.
- חזן, ח' (2002). הזדקנות בכפר הגלובלי. בתוך י' בריק (עורך), **הפוליטיקה של הזיקנה** (עמ' 50-30). תל אביב: הקיבוץ המאוחד, קו אדום.
- יעיש, מ' (2003). מעמד, עדה ומפלגות בישראל. **סוציולוגיה ישראלית**, ה', 364-341.
- ישי, י' (2010). המפסידות: ומי לא הגיעה לכנסת? בתוך א' אריאן ומ' שמיר (עורכים), **הבחירות בישראל 2009** (עמ' 171-199). ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- מכון ברוקדייל, מאירס-גוינט (2018). בני 65+ בישראל. **שנתון סטטיסטי**. ירושלים: מכון ברוקדייל, מאירס-גוינט.
- מקובר-בליקוב, ש' (2020). זה היה כתוב בקמטים. **Ynet – דעות**.
<https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-5671694,00.html>
- שפירא, א', קניג, ע', פרידברג, ח' ואיצקוביץ-מלכה, ר' (2013). **ייצוג נשים בפוליטיקה: ישראל במבט השוואתי – מחקר מדיניות 99**. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- Aldrich, J. H. (1993). Rational choice and turnout. *American Journal of Political Science*, 37(1), 246-278.
- Berland, D. (2017). Identity politics and public policy. *Critical Policy Studies*, 11(1), 1-18.
- Brubaker, R. & Cooper, F. (2000). Beyond 'identity.' *Theory and Society*, 29(1), 1-47.

- Dalton, R. J. & Wattenberg, M. P. (2002). *Parties without partisans: Political change in advanced industrial democracies*. Oxford: Oxford University Press.
- Dassoneville, R. (2018). Electoral volatility and parties' ideological responsiveness. *European Journal of Political Research*, 57(4), 808-828.
- Dassoneville, R. & Hooghe, M. (2017). Economic indicators and electoral volatility: Economic effects on electoral volatility in Western Europe 1950-2013. *Comparative European Politics*, 15(6), 919-943.
- Doron, I. (2008). Law and older people: The rise and fall of Israel's senior citizens' act. *Journal of Aging and social Policies*, 20(3), 355-375.
- Dye, T., Zeigler, R., & Schubert, L. (2012). *The irony of democracy: An uncommon introduction to American politics*. Boston: Wadsworth.
- Fatke M. (2014). Allure or alternative? Direct democracy and party identification. *Party Politics*, 20(2), 248-260.
- Fraser, N. (1995). From redistribution to recognition? Dilemmas of justice in a 'post-socialist' age. *New Left Review*, 212, 68-93.
- George, L. K. (1980). *Role transitions in later life*. Monterey, CA: Brooks/Cole.
- Gest, J. & Gray, S. W. D. (2015). Silent citizenship: The politics of marginality in unequal democracies. *Citizenship Studies*, 19(5), 465-473.
- Gest, J. & Gray, S. W. D. (2017). *Silent citizenship*. New York: Routledge.
- Gidengil, E., Wass, H., & Valaste, M. (2016). Political socialization and voting: The parent-child link turnout. *Political Research Quarterly*, 69(2), 373-383.
- Gilleard C. & Higgs, P. (2009). The power of silver: Age and identity politics in the 21st century. *Journal of Aging and Social Policy*, 21(3), 277-295.
- Goerres, A. (2009). *The political participation of older people in Europe: The greying of our democracies*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Goerres, A. & Vanhuyse, P. (2012). Mapping the field: Comparative generational politics and policies in aging democracies. In P. Vanhuyse & A. Goerres (Eds.), *Aging populations in post-industrial democracies: Comparative studies of policies and politics*. Abingdon (UK): Routledge/ECPR.
- Greene, S. (2004). Social identity theory and party identification. *Social Science Quarterly*, 85(1), 136-159.

- Han, K. J. (2016). Income inequality and voting for radical right wing' parties. *Electoral Studies*, 42(1), 54-64.
- Hanley, S. (2012). Explaining the success of pensioners' parties: A qualitative comparative analysis of 31 polities. In P. Vanhuysse & A. Goerres (Eds.), *Aging populations in post-industrial democracies: Comparative studies of policies and politics*. Abingdon (UK): Routledge/ECPR.
- Herzog, H. (1987). Minor parties: The relevancy perspective. *Comparative Politics*, 19(3), 317-329.
- Higgs, P. & Gilleard, C. (2010) Generational conflict, consumption, and the ageing welfare state in the United Kingdom. *Ageing & Society*, 30(8), 1439-1451.
- Hofnung, M. (1996). The public purse and the private campaign: Political finance in Israel. *Journal of Law and Society*, 23(1), 132-148.
- Iecovich, E. (2001). 'Pensioners' political parties: The Israeli case. *Journal of Aging and Social Policy*, 12(3), 87-107.
- Ivarsflaten, E. (2008). What united right-wing populists in Western Europe? Re-examining grievance mobilization models in seven successful cases. *Comparative Political Studies*, 41(1), 3-23.
- Katz, R. & Mair, P. (1995). Changing models of party organization and party democracy. *Party Politics*, 1(1), 5-28.
- Kaufman, G. & Elder, G. H. Jr (2002). Revisiting age identity: A research note. *Journal of Aging Studies*, 16(2), 169-176.
- Kenny, M. (2004). *The politics of identity*. Cambridge: Polity Press.
- Kitschelt, H. (1989). *The logic of party formation: Ecological political in Belgium and West Germany*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Klandermans, B. (2014). Identity politics and politicized identities: Identity processes and the dynamics of protest. *Political Psychology*, 35(1), 1-22.
- Komp, K. (2013). Political Gerontology: Population aging and the state of the state. In K. Komp & M. Aartsen (Eds.), *Old age in Europe: A textbook of gerontology* (pp. 59-77). Dordrecht: Springer.

- Kotler-Gruhn, D., Kornadt, A., & Stephan, Y. (2016). Looking beyond chronological age: Current knowledge and future direction in the study of subjective age. *Gerontology*, 62(1), 86-93.
- Krandendonk, M., Vermeulen, F., & van Heelsum, A. (2017). 'Unpacking' the identity-to-politics link: The effects of social identification on voting among Muslim immigrants in Western Europe. *Political Psychology*, 39(1), 43-67.
- Kymlicka, W. (Ed.) (1995). *The rights of minority cultures*. New York: Oxford University Press.
- Lee, T. (2008). Race, immigration, and the identity-to-politics link. *Annual Review of Political Science*, 11, 457-478.
- Lynch, J. (2006). *Age in the Welfare State: The origins of social spending on pensioners, workers, and children*. New York: Cambridge University Press.
- Mair, P., Muller W. C., & Plaser, F. (Eds.) (2004). *Political parties and electoral change*. London: Sage.
- Melo, D. F. & Stockemer, D. (2014). Age and political participation in Germany, France, and the UK: A comparative analysis. *Comparative European Politics*, 12(1), 33-53.
- Muller-Rommel, F. (Ed.) (1989). *New politics in Western Europe: The rise and success of green parties and alternative lists*. Boulder, CO: Westview Press.
- Nygaard, M. & Jakobsson, G. (2013). Political participation of older adults in Scandinavia: The civic voluntarism model revisited? A multi-level analysis of three types of political participation. *International Journal of Aging and Later Life*, 8(1), 65-96.
- OECD (2011). Society at a glance, 2011: OECD social indicators.
<http://www.oecd.org/els/soc/societyataglance2011.htm#:~:text=This%202011%20edition%20includes%20a,structure%20of%20OECD%20social%20indicators>
- Otjes, S. & Krouwel, A. (2018). Old voters on new dimensions: Why do voters vote for pensioners' parties? The case of the Netherlands. *Journal of Aging and Social Policy*, 30(1), 24-47.
- Pedersen, M. N. (1982). Toward a new typology of party lifespans and minor parties. *Scandinavian Political Studies*, 5(1), 1-17.

- Pop-Eleches, G. (2010). 'Throwing out the bums': Protest voting and anti-establishment parties after communism. *World Politics*, 62(2), 221-260.
- Redding K. & Viterna, J. S. (1999). Political demands, political opportunity structures and the differential success of green parties. *Social Forces*, 78(2), 491-510.
- Reynolds, A. (2013). Representation and rights: The impact of LGBT legislators in comparative perspective. *American Political Science Review*, 107(2), 259-274.
- Sabbagh, C. & Vanhuyse, P. (2013). Perceived pension injustice: A multidimensional model for two most different cases. *International Journal of Social Welfare*, 23(2), 174-184.
- Sanjek, R. (2009). *The Gray Panthers*. Phil: University of Pennsylvania Press.
- Sapiro, V. (2004). Not your parents' political socialization: Introduction for a new generation. *Annual Review of Political Science*, 7, 1-23.
- Savekoul, M. & Scheepers, P. (2017). Why lower educated people are more likely to cast their vote for radical right wing' parties: Testing alternative explanations in the Netherlands. *Acta Politica*, 52(4), 544-573.
- Simon, B. & Grabow, O. (2010). The politicization of migrants: Further evidence that politicized collective identity is a dual identity. *Political Psychology*, 31(5), 717-738.
- Suryanarayan, P. (2019). When do the poor vote for the right wing and why, Status hierarchy and vote choice in Indian States. *Comparative Political Studies*, 52(2), 209-245.
- Susser, B. (2007). The Retirees' (Gimla'im) party: An 'escapist' phenomenon? *Israel Studies*, 13(1), 87-192.
- Tajfel, H. (1981). *Human groups and social categories: Studies in social psychology*. New York: Cambridge University Press.
- Tarrow, S. (1998). *Power in movement* (2nd ed). New York: Cambridge University Press.
- Tavits, M. (2008). Party systems in the making: The emergence and success of new parties in new democracies. *British Journal of Political Science*, 38(1), 113-133.
- Taylor, C. (1992). *Multiculturalism and the politics of recognition*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

- Verba, S., Lehman-Schlozman, K., & Brady, H. E. (1995). *Voice and equality: Civic voluntarism in American politics*. Boston: Harvard University Press.
- Vincent, J. A. (2005). Aging contested: Anti-aging science and the cultural construction of old age. *Sociology*, 40(4), 681-698.
- Walker, A. (1998). Speaking for themselves: The new politics of old age in Europe. *Education and Aging*, 13(1), 13-36.
- Walker, A. (1999). Political participation and representation of older people in Europe. In A. Walker & G. Naegle (Eds.), *The politics of old age in Europe* (pp. 1-21). Buckingham, UK: Open University Press.
- Yishai, Y. (1994). Interest parties: The thin line between groups and parties in the Israeli electoral process. In K. Lawson (Ed.), *How political parties work: Perspectives from within* (pp. 179-195). Westport CT: Praeger.

